

Kıta Avrupası Felsefesine Giriş

David West

Kıta Avrupası Felsefesine Giriş
David West

Kitabın Özgün Adı
An Introduction to Continental Philosophy

Türkçesi
Ahmet Cevizci - Hüsamettin Arslan

Editör
Hüsamettin Arslan - Ekrem Ayyıldız

Bu kitabın Türkçe yayın hakları **Paradigma Yayıncılık** tarafından **Polity Press**'ten alınmıştır. Bütün hakları mahfuzdur ve Paradigma Yayıncılık'a aittir; hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın fotokopi ve kompüter dahil hiçbir elektronik ya da mekanik araçla yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

4. Baskı, Şubat 2016

Dizgi-Mizanpaj
Hülya Aşkın Bilen

Kapak
Bakış Grafik

Baskı
Bahri Mutlu Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 256
Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul Sertifika No: 18569

ISBN: 978-975-92182-9-1

Felsefe Serisi: 1
1. Felsefe; 2. Felsefe Tarihi; 3. Modernite, Aydınlanma;
4. Hermeneutik ve Fenomenoloji;
5. Varoluşçuluk; 6. Yapısalcılık ve Postyapısalcılık;
7. Postmodernizm; 8. Radikal Sapmalar.

PARADİGMA YAYINCILIK

Alemdar Mah. Ticarethane Sok.
Üçpınar Hanı No: 21/1 – 34110
Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 528 19 28
Faks: (0 212) 526 81 52
www.paradigmakitap.com
info@paradigmakitap.com

Kıta Avrupası Felsefesine Giriş

Rousseau, Kant, Hegel ve Nietzsche'den
Heidegger, Foucault ve Derrida'ya

David West

Türkçesi

Ahmet Cevizci - Hüsamettin Arslan

İçindekiler

Türkçe Baskıya Önsöz.....	IX
İkinci Baskıya Önsöz.....	XI
Önsöz.....	XIII
1 Giriş: Kıta Avrupası Felsefesi Nedir?	1
Okuma Önerileri	10
2 Modernite, Aydınlanma ve Kıta Avrupası Eleştirmenleri ...	11
Ana Hatlar.....	11
Moderniteden Aydınlanmaya	12
Immanuel Kant'ın Eleştirel Felsefesi	27
Kıta Avrupası Felsefesinin Aydınlanma Eleştirisi	43
Hegelci Sentez	55
Okuma Önerileri	65
3 Özgürleşmenin Diyalektiği: Marx, Frankfurt Okulu ve	
Habermas	67
Ana Hatlar.....	67
Feuerbach, Marx ve Marksizm.....	68
Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Teorisi	89
Habermas ve Eleştirel Teorinin Canlanması.....	109
Okuma Önerileri	125
4 Tarihselcilik, Hermeneutik ve Fenomenoloji.....	129
Ana Hatlar.....	129
Dilthey, Hayat Felsefesi ve Hermeneutik.....	130
Husserl ve Fenomenoloji.....	143

Heidegger'in Varlığın Fenomenolojisi.....	159
Gadamer ve Hermeneutiğin Evrenselliği	173
Okuma Önerileri	190
5 Teorinin Ötesinde:	
Kierkegaard, Nietzsche, Varoluşçuluk.....	193
Ana Hatlar.....	193
Søren Kierkegaard	194
Friedrich Nietzsche	209
Jean Paul Sartre ve Fransız Varoluşçuluğu	228
Okuma Önerileri	254
6 Öznenin Ötesinde: Yapısalcılık ve Postyapısalcılık	257
Ana Hatlar.....	257
Öznenin Adem-i Merkezileşmesi	258
Hümanizmden Kopuş	267
Foucault'da Öznenin Jeneolojisi	282
Derrida'nın Batı Metafiziğine Uyguladığı Dökonstrüksiyon	296
Okuma Önerileri	313
7 Postmodernizm	315
Ana Hatlar.....	315
Postmodernizmin Türleri	316
Aydınlanma ve Modernitenin Felsefî Eleştirisi.....	329
Batı Toplumunun Bir Evresi Olarak Postmodernite	342
Farklılık Politikası ve Öteki Etiği.....	350
Okuma Önerileri	366
8 Radikal Sapmalar	369
Ana Hatlar.....	369
Tarihin Yeniden Başlaması	370
Politik Olan'ın Dönüşü:	
Agamben, Nancy ve Lacoue-Labarthe	374
Slavoj Žižek — İdeolojinin Huysuz Öznesi.....	384
Alain Badiou'nun Olay'ında.....	395
Okuma Önerileri	405
Bibliyografya	407
İndeks	439

Türkçe Baskıya Önsöz

Kıta Avrupası felsefesi, öğrenebildiğim veya tahmin edebildiğim kadarıyla, felsefe alanında analitik felsefenin etkisi altında kalan Türk entelektüel ve akademik hayatında, yakın zamanlara kadar önemli ölçüde ihmal edilmiştir. Analitik felsefe tipik bir biçimde, bilimsel akılla doğa bilimlerinin yöntemlerine duyulan hayranlığı, tarihin ihmalı ve, en azından bilgi ve hakikat iddialarında bulunduklarında, diğer söylem ve tecrübe formlarına duyulan şüpheyle birleştirir. Analitik felsefe bu anlamda, Avrupa Aydınlanmasının doğrudan vârisidir. O, aynı zamanda Aydınlanmanın kayıtsız şartsız savunucusudur ve onun, hısımları ‘modernite’ ve ‘Batı’ hakkında söyleyecek pek bir şeyi –ve kesinlikle de sistematik hiçbir eleştirisi– yoktur. Oysa, Kıta Avrupası felsefesi hayata, Aydınlanmanın sınırlı rasyonalizmine karşı bir eleştirel tepkiler dizisi olarak başlar. Rousseau, Herder ve Hegel gibi düşünürler Aydınlanmanın merkezî kabullerini, onun rasyonalite, bilgi ve hakikat idelerindeki sınırlamaları teşhis etmek suretiyle, reddederler. Ama onlar, bütün rasyonalite standartlarını reddetmek yerine, ahlâkî, estetik ve dinî tecrübe formlarına karşı daha anlayışlı ve tarih, gelenek, kültür ve cemaate karşı da daha az düşman olan alternatif bir akıl konsepsiyonu geliştirmeye çalışırlar.

X Kıta Avrupası Felsefesine Giriş

Kıta Avrupası felsefesi geleneği içinde yer alan sonraki düşünürler ve yaklaşımlar, öyleyse, bu ilk eleştirmenlerin görüşlerini eleştirirler, ama her zaman Aydınlanmanın ana görüşüyle aralarındaki eleştirel mesafeyi muhafaza ederek. Bu Kıta Avrupası düşünürleri zaman zaman dinî inançtan da esinlendiler ve Aydınlanmanın ahlâk, sanat, ve insanî tecrübenin zenginliğiyle ilgili tek yanlı rasyonalitesinin yıkıcı içerimlerinden hemen her zaman korktular. Fakat felsefeleri dine çoğunluk daha sempatik bakmakla birlikte, onların düşünceleri mamafih, dinî terimlerden ziyade, felsefî terimlerle geliştirilir. Başka bir deyişle, onlar, Aydınlanma eleştirilerine rağmen, insan aklına eleştirel bir bağlılığı sürdürürler. Bir sonuç olarak, onların düşünceleri, sadece Aydınlanmanın ortodoks rasyonalizmi için değil, fakat aynı zamanda dinî inanca beslenen koşulsuz bir güven için, açık bir alternatifini temsil eder. Kıta Avrupası felsefesi geleneği içinde yer alan düşünürler, ister varoluşçuluk, hermeneutik, Frankfurt Okulu'nun Marksizmi, post-yapısalcılık ya da post-modernizmde, ister Habermas, Gadamer, Lyotard ya da Foucault'nun düşüncelerinde, modernite ve Batı'ya ilişkin eleştirel bir kavrayışı sağlar. Bu nedenle, onların düşünceleri aynı zamanda 'modernleşme' veya 'batılılaşma' yolu ile dinî inanç yolu arasında kalan birtakım sosyal gelişme yollarını telkin eder. Benimsenen konum her ne olursa olsun, Kıta Avrupası felsefesiyle girişilecek bir diyalogun verimli olacağı aşîkârdır.

Son olarak, *An Introduction to Continental Philosophy* [Kıta Avrupası Felsefesine Giriş]'nin Türkçede yayınlanmasından duyduğum memnuniyeti dile getirmek ve bu işle meşgul olan herkese teşekkür etmek istiyorum. Mevcut çeviriyi hazırlamakla kalmayıp, böyle bir teşebbüste bulunan Dr. Ahmet Cevizci'ye müteşekkirim. Türkiye'de Kıta Avrupası felsefesine ilişkin tartışmaya küçük de olsa bir katkı yapacağını umut ettiğim bir kitabı yayınladıkları için, Paradigma Yayınlarına da şükran borçluyum.

David West, Canberra,
Temmuz 1998

İkinci Baskıya Önsöz

Bu kitap ilk baskısı 1996 tarihli *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*'in gözden geçirilmiş ve içerik itibarı ile genişletilmiş versiyonudur. Küçük bazı değişikliklerin yanı sıra, iki büyük ilaveyi içeriyor. Bu büyük ilavelerin ilki Hannah Arendt ve Carl Schmitt'e odaklanan İkinci Bölüm'deki daha küçük hacimli yeni bir kısımdır. Hannah Arendt ve Carl Schmitt hem Kıta Avrupası hem de Anglofon politika felsefesinde fikirlerinin etkileri giderek artan iki filozoftur. İkinci büyük ilave tümüyle yeni yeni bir bölümdür (Sekizinci Bölüm); bu bölüm Kıta Avrupası felsefesinde yirmibirinci yüzyılın girişinde felsefe sahnesine çıkan bazı 'radikal çıkışları' ele alıyor; Giorgio Agamben, Jean-Luc Nancy, Slavoj Žižek ve Alain Badiou ile ilgili kapsamlı tartışmaları içeriyor. Bu düşünürler hiçbir şekilde yeni düşünürler değil — onlar ya İkinci Dünya Savaşı sırasında ya da bu savaştan hemen sonra doğmuşlardı. Fakat fikirlerinin güçlü politik tonu 11 Eylül 2001 olaylarını ve 'terörizmle savaşı' mütakiben hatırı sayılır bir önem kazandı. Çok daha önemlisi, 'politik'in/politik olan'ın' doğasıyla ilgili ortak vurgularının ve birbirleriyle çelişen kavrayışlarının, (Dördüncü bölüm'de tartıştığımız) Schmitt ve Arendt'in fikirleriyle ilgili hak eden bağlantıları var. Yine de bu

XII Kıta Avrupası Felsefesine Giriş

düşünürlerin kapsamlı ve süregelen etkisi, tarihsel değerlendirme yokluğunda hala belirsizliğini koruyor.

Bu metin niteliğindeki ilavelerin yanısıra, artık herbir bölüm kısa bir ‘ana hatlar’la başlıyor ve bir ek okuma kılavuzu ile bitiyor. Ek okuma önerileri hem birincil kaynakları — veya Katı Avrupası felsefesinin anahtar metinlerinden bazılarını — hem de kılavuz metinlerle yorum metinlerinden bir seçkiyi içeriyor. İlgili son notlar bazı ilave ve çok daha spesifik/özel referanslar sağlıyor. Bu yeni bölümler kitabı, Kıta Avrupası felsefesine ilişkin bilgilerini derinleştirmek isteyen öğrenciler için de genel okurlar için de daha kolay anlaşılabilir ve kullanışlı hale getirmek amacıyla yazılmıştır. Yeni baskıya katkı dolu yorumları için Norman Abjorensen, David Eden, Leonard Lawlor, Michael Leininger-Ogawa, Matthew Sharpe ve Ryan Walter’a müteşekkirim. Anonim eleştirmenlerimden birinin Yapıcı eleştirilerinden ve önerilerinden dolayı anonim eleştirmenlerimden birine ve eleştirileri pek yapıcı olmasa da bir diğer anonim eleştirmenime, her şeye rağmen benim için öğretici katkılarından dolayı minnettarım.

Türkçesi

Ahmet Cevizci – Hüsamettin Arslan*

* Paradigma Yayıncılık’ın editörü olarak Ahmet Cevizci’den, West’in kitabının İngilizce ikinci baskısına yaptığı ekleri çevirmesini istemiştim. Fakat ömrü yetmedi. Bu vesileyle ona Allah’tan rahmet diliyorum. West’in metnine yaptığı ve ikinci baskıya yazdığı önsözde belirttiği değişiklikleri ben çevirdim, Ahmet hocanın çevirisinde hiçbir şeye dokunmadım. Metnin asıl çevirmeni odur; benimki minik bir katkı sadece (Hüsamettin Arslan).

Önsöz

Kıta Avrupası felsefesinin en önemli ve en kalıcı özelliklerinden biri, göreceğimiz gibi, onun düşünce ve varoluşun toplumsal, kültürel ve tarihsel koşullarına yaptığı vurgudur. Kıta Avrupası felsefesi bilinçli bir biçimde tarihseldir. Öte yandan, doğa bilimi tarafından çok etkilenen Aydınlanmaya karşı esaslı bir yakınma, onun tarihi bilerek ve isteyerek göz ardı etmesidir. Kıta Avrupası geleneği içinde yer alan çağdaş düşünürlerle ilişkin doyurucu bir kavrayışın, en azından söz konusu geleneğin tarihiyle ilgili belli bir bilgiyi gerektirmesi şaşırtıcı olmaz. Şu hâlde, aşağıdaki sayfalarda vurgu her ne kadar günümüzdeki etkili düşünür ve okullar üzerinde olsa dahi, onların düşünceleri geniş bir tarihsel çerçeve içinde sunulur. Yirminci yüzyılın analitik filozoflarının anlaşılır bir biçimde Aydınlanmanın doğrudan mirasçıları olarak görülebildikleri yerde, Kıta Avrupası felsefesi modern Batı ve Aydınlanma felsefesinin hâkim akımlarına verilen bir dizi eleştirel tepkinin ürünüdür. Bu eserin kapsamı dikkate alındığında, Kıta Avrupası felsefesine katkı yapan büyük düşünürleri bile yeterince tatmin edici bir biçimde açıklamak imkânsızdır. Amaç, daha ziyade geleneğin en etkili temsilcilerinden bazılarının sadece en önemli düşüncelerini tasvir etmektir.

XIV Kıta Avrupası Felsefesine Giriş

Birinci bölüm, işte bu anlayışla, Kıta Avrupası felsefesini kısaca, Kıta Avrupası felsefesiyle analitik felsefe arasındaki karşıtlık ve bu karşıtlığın tarihsel ve felsefî kökleriyle açıklar. Kıta Avrupası felsefesinin ayırt edici yönüyle ilgili bir serimin bu şekilde önce gelmek durumunda olması kaçınılmaz gibi görünmektedir. Bununla birlikte, Hegel'in de kabul ettiği gibi, böylesi (ve de herhâlde bu) önsöz niteliğindeki mülâhazaların, baştan ziyade sonda anlaşılmalıları daha muhtemeldir. 2. Bölüm modernitenin, modern felsefeyle Aydınlanma felsefesinin ve bu eğilimlerin Kıta Avrupası eleştirmenlerinden bazılarının daha ayrıntılı bir yorumunu sunar. Bu bölüm kitabın geri kalanı için, bir tür merkez görevi görür. Daha sonraki Kıta Avrupası düşünürleri ve düşünce okulları, Kıta Avrupasındaki bu eleştirmenlerin düşüncelerinin gelişimleri veya onlara karşı olan tepkiler olarak düşünülmektedir. Bunu izleyen bölümler, Marksizm, Frankfurt Okulu, hermeneutik ve fenomenoloji, varoluşçuluk, yapısalcılık ve postyapısalcılık da dahil, belli başlı felsefî yaklaşım ve düşünürler için özlü girişler sağlamayı amaçlar. Nihayet, postmodernizm modern Batı felsefesinin temel kabullerinden kaçınma yönünde şimdiye kadarki en kararlı teşebbüs olarak değerlendirilebilir. Bölümlerden bazıları arasında, kaçınılmaz olarak, çakışmalar ve yan bağlantılar vardır. Örneğin, Heidegger kesinlikle en iyi, Husserl ve Gadamer'le birlikte, hermeneutik ve fenomenoloji bağlamında anlaşılır (4. Bölüm). Bununla birlikte, Heidegger aynı zamanda, 5. Bölümde ele alınan Sartre üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Yine, burada Kierkegaard ve Sartre'la birlikte incelenen Nietzsche, hem Frankfurt Okulu'nun düşüncesine ve hem de Heidegger ve hümanizmin postyapısalcı eleştirisine, ve böylelikle de aynı zamanda postmodernizme katkı yapan en önemli düşünürdü.

Bana kalan, meslektaş ve dostların değer biçilmez katkılarını şükranla tasdik etmek. Philip Pettit ve Robert Goodin, beni Blackwell'in *Companion to Political Philosophy* [Siyaset Felsefesi Elkitabı] için, 'Kıta Avrupasının Katkısı' üzerine, bu projenin tohumu olan, uzunca bir bölüm yazmakla görevlendirdi. Po-

lity Press'teki editörlerim John Thompson ve Gill Motley projenin tamamlanışına kadar geçen süre boyunca hararetli ve sabırdolu bir destek sundular. Sue Traser araştırma ve yapılan göndermelerde sık sık değerli yardımlar sağladı. Adı meçhul bir okuyucum, bana bir dizi, çok müteşekkirdiğim, hayli yardımcı ve yerinde yorum getirdi. Nihayet, bireysel bölümlerin ilk müsveddelerini okuyup yorumlayan herkese, ve özellikle de, bazen bütün bir metni kahramanca okuyan Nils Bubandt, Terrell Carver, Bruin Christensen, Tom Clarke, Frances Daly, Penelope Deutscher, Moira Gatens, John Hart, Barry Hindess, Peter McCarthy, Paul Patton, Philip Pettit, Scott Simon, Andrew Vincent, Caroline West, Glenn Worthington ve Norbert Zmijewski'ye teşekkür ediyorum.

David West
Canberra, 1995

1.

Giriş:

Kıta Avrupası Felsefesi Nedir?

Ana Hatlar

Hangi büyük düşünürlerin ve felsefi geleneklerin Kıta Avrupası felsefe geleneğine ait oldukları konusunda hatırı sayılır bir uzlaşma vardır. Fakat Kıta felsefesini *tanımlayan/belirleyen* şeylerin neler oldukları — bize bu düşünürleri ve yaklaşımları teşhis etme imkanı sağlayacak kriterlerin neler oldukları — konusunda daha az uzlaşma söz konusudur. Bir analitik filozofun söyleyebileceği gibi, “Kıta felsefesi” teriminin referansı ya da kapsamı anlamından veya ‘içeriğinden’ çok daha açıktır. Bu kısmen Kıta felsefesi- analitik felsefe ayırımının problematik kaynaklarını ve motivasyonlarını yansıtır. Kıta felsefesi geleneği, en yararlı tarzda, modern Avrupa felsefesinin dominant akımları ve özellikle de Aydınlanma’nın bilimi ve bilimsel rasyonaliteyi yüceltmesi karşısında geliştirilmiş bir eleştirel tepkiler serisi olarak anlaşılabilir.

‘Kıta Avrupası felsefesi’ terimini kuşatan karışıklık ve ihtilâfların en azından bazılarını ele almadan önce, terimin doğrudan ve yalın bir tanımını vermek yararlı olur. Kıta Avrupası felsefesi, yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde, İngilizce konuşan dünyadaki akademik felsefeye hâkim olan ‘analitik felsefe’nin genellikle tam karşısında yer alan bir dizi düşünür ve felsefi yak-

2 Kıta Avrupası Felsefesine Giriş

laşımı ifade eder. Bu anlamda Kıta Avrupası felsefesi, Hegel, Marx, Kierkegaard, Nietzsche, Husserl, Heidegger, Sartre, Gadamer, Habermas, Derrida, Foucault, Lyotard ve Baudrillard gibi düşünürleri içerir. O, Hegelci idealizm, Marksizm, Frankfurt Okulu'nun 'eleştirel teorisi', varoluşçuluk, hermeneutik, fenomenoloji, yapısalcılık, postyapısalcılık ve postmodernizm gibi düşünce akımlarını içine alır. Bu tasvir, tek bir homojen Kıta Avrupası geleneği olmadığını, bu başlangıç evresinde dahi açık hâle getirmelidir. Daha ziyade, birbirleriyle biraz daha az veya fazla ilişkili olan düşünce akımlarının bir çeşitliliği söz konusudur. Şu ya da bu şekilde, teşhisi mümkün bir Kıta Avrupası tarzıyla çalışan düşünürler vardır.¹

Felsefede, ayırıcı bir biçimde Kıta Avrupasına özgü olan yaklaşımların sıra ve düzeni, bu kitabın amaçları açısından, öncelikle tarihsel terimlerle belirlenecektir. Sadece bir düşünürler öbeğinin birbirleriyle belirli aile benzerlikleri içinde olan üyelerini tanımak değil, fakat daha belirgin soy çizgilerinden bazılarının izini sürmek, entelektüel bir soy ağacının taslağını yapmak da yararlı olacaktır. Şu hâlde, hem içerik ve hem de üslûp bakımından söz konusu olan bir dizi karşıtlık, Kıta Avrupası'na özgü düşünce akımlarının, modern Avrupa felsefesi ve özellikle de Aydınlanma tarafından seçilen ana doğrultuya tepki olarak zuhuru-
runa geri götürülecektir. Söz konusu entelektüel karşıtlığın hâkim eğilimi, geleneksel metafizik, din ve ahlâkın iddialarıyla ilgili şüpheciliği doğa bilimlerinin yöntemlerine duyulan hatırı sayılır (ve bazılarının görüşüne göre de, ölçüsüz) hayranlıkla irtibatlandırmıştır. Bilim, eğer yine de, şüphecilik ya da şüphey-
maruz kalır ise, bu takdirde ona, insan bilgisinin en ikna edici örneği olarak meydan okunmaktadır.² Doğa biliminin iddialarıyla

¹ Yine de, eğer 'bir' Kıta Avrupası geleneğine gönderme yapılırsa, bu terim her zaman daha karmaşık bir düşünürler ve fikirler kümesi için bir kısaltma olarak anlaşılmalıdır.

² Buna göre, on sekizinci yüzyıl İskoç filozofu David Hume olgu sorunlarıyla ilgili bütün bir bilimsel bilgiye temel teşkil eden neden sonuç ilişkileri-

karşılaştırıldığında, diğer bilgi iddiaları, sanatsal, ahlâkî ve hatta dinî doğruları çok sarîh olarak daha rasyonel bir biçimde savunulabilir, daha bilimsel ve dolayısıyla daha sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışan Aydınlanma filozoflarına pek sağlam görünmemekteydi.

Bununla birlikte, Aydınlanmaya Kıta Avrupası geleneği içinden yöneltilen eleştirilerin bir bölümüne göre, bu düşünürlerin çabaları daha baştan başarısızlığa mahkûmdur. Onların insan bilgisinin ahlâkî, dinî ve sanatsal boyutları için güvenli, rasyonel temeller sağlama çabalarında karşılaştıkları başarısızlık ve güçlükler, tamamlanmamış bir projenin göstergeleri olmaktan ziyade, çarpık ve tek yanlı bir projenin kaçınılmaz sonuçlarıydı. Aydınlanmayı eleştirenler, ne bilimsel yöntemin, ne de Aydınlanma felsefesinin cevaplamak için gerekli donanımına sahip görüldüğü sorular için, oldukça farklı bir cevap türüne duyulan ihtiyacı farketmişlerdi. Sonuç, birlikte bizim burada Kıta Avrupası felsefesi adını verdiğimiz felsefeyi meydana getiren, bir dizi yeni entelektüel yaklaşım oldu. Kıta Avrupasında ortaya çıkan bu eleştirinin ana çizgileri Herder ve Rousseau'nun eserlerine geri götürülebilir, fakat o, en sistematik ve en tutkulu bir biçimde, Hegel'in felsefesinde dile getirilir. Kıta Avrupası felsefesine daha sonra katkı yapanlar, Hegel'in düşüncesini geliştirmeleri ya da eleştirmeleri, fakat onu çok seyrek olarak göz ardı etmeleri anlamında, her zaman 'post-Hegelsçiler'dir. Onların düşünceleri, Hegelsçi sisteme çok kararlı bir biçimde karşı çıktıkları veya onu kabul etmedikleri zaman dahi, bu sistemin izlerini taşır. İşte ileriki sayfalarda, bu düşüncelerin en önemlilerinden bazılarını inceleyeceğiz.³

le ilgili bilgimizi bile şüpheli hâle getirmişse de, o aynı zamanda bütün bir projesini doğa biliminin yöntemlerini 'insan bilimleri'ne uygulama yönünde bir teşebbüs olarak tanımlar: D. Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. XX.

³ Modern Avrupa felsefesinin ana temalarıyla, Aydınlanma ve Aydınlanmaya Kıta Avrupasından yöneltilen eleştiriler, bundan sonraki bölümde tartışılacaktır.